

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга сунушталган Узбекова Самара Муратбековнанын “Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)” темасындагы диссертациясын коргоо боюнча Ош мамлекеттик университетинин жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз – Россия Славян университетинин жанындагы К 10.22.648 диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясынын мүчөсү ф. и. д., профессор С. Н. Абдуллаевдин

корутундусу

Узбекова Самара Муратбековнанын "Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)" темасындагы диссертациясын карап чыккандан кийин төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот деп ойлойм:

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияны коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.

Автордун диссертациялык изилдөөсү немис жана кыргыз тилдериндеги эмпирикалык материалга кайрылууну камтыган тема боюнча жүргүзүлдү. Изилдөөнүн максаты немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдөгү сүйлөм мүчөлөрүнүн функцияларынын жалпылыгы жана ар түрдүүлүгүн, классификациялык принциптерин, моделдик типтерин, семантикалык моделдеринин параметрлерин аныктоо болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн диссертант төмөнкү милдеттерди чечүүнү алдына койгон:

немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн грамматикалык түзүлүшүн талдоого алуу;

- немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн классификациясынын принциптерин белгилөө;

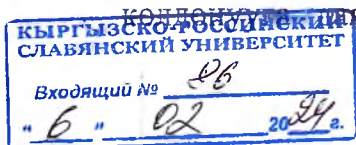
- жөнөкөй сүйлөм мүчөлөрүнүн функцияларын жана жөнөкөй сүйлөмдүн моделдерин түзүү мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө;

- жөнөкөй сүйлөмдөрдүн синтаксистик процесстерине талдоо жүргүзүү жана аларды сыпаттоо;

- изилденип жаткан тилдердеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн моделдерин түзүү методдорун иштеп чыгуу жана синтаксистик параметрлерин изилдөө.

2. Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Кыргыз тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн моделдештирүү маселеси, б.а., синтаксистин фундаменталдык маселелердин колдонмо лингвистикада колдонулушунан тышкары боюнча проблемасы иликтөөгө алынып жатат. Бул

изилдөө буга чейинки башка изилдөөлөрдөн немис тилинин синтаксисинин негизинде кыргыз тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдөр иликтөөгө алынгандыгы менен айырмаланат. Албетте, жогоруда саналган маселелер синтаксистин семантикасын изилдөөгө негизделет, ага буга чейинки изилдөөлөрдө көңүл бурулбай келген.

3. Илимий жыйынтыктар жана натыйжалар.

Эмгекте төмөнкүдөй негизги илимий жыйынтыктар көрсөтүлгөн.

1. Тилдин синтаксистик деңгээлинин негизги бирдиги – элементардык жөнөкөй сүйлөм болуп саналат. Мазмун жагынан мындай сүйлөмгө бир пропозиция туура келет, башкача айтканда, анын компоненттери өз алдынча сүйлөм боло албайт (1 бап; 1.3).

2. Немис жана кыргыз тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдөгү синтаксистик процесстер жасалуу жолдору боюнча айырмаланат (3 бап; 3.6.).

3. Тилдин коммуникативдик бирдиктерин моделдөө ыкмасы аркылуу синтаксистик татаал процесстер так аныкталат. Ал эми ар кандай тилдерде тилдик бирдиктердин моделдик системасы болот. Мындай бирдиктердин бири – элементардык сүйлөмдөр (корутунду).

4. Предикативдүүлүк сүйлөмдүн негизги грамматикалык касиети болуп саналат. Ошону менен бирге предикативдүүлүк сүйлөмдү синтаксистин компетенциясына кирген бардык башка бирдиктерден айырмалап турат (1 бап).

5. Элементардык сүйлөмдөрдө эмоция белгилүү бир модель аркылуу туюндурулат (3бап; 2.4).

6. Аналитикалык түзүлүштөгү тилдерде сөздөрдүн туруктуу орун тартиби сүйлөм мүчөлөрүн туюндуруу функциясын аткарат. Сүйлөм ичинде сөздөр маалымат берүү маанисине, коммуникативдик кызматына карай жайгашуусу мүмкүн, б.а., эркин формада болот. Сөздөрдүн эркин орун тартиби флективдүү тилдерге мүнөздүү (корутунду).

4. Диссертацияда камтылган ар бир натыйжанын (илимий жобонун), изденүүчүнүн тыянактарынын жана корутундунун негиздүүлүк жана аныктык даражасы.

Биринчи жыйынтык. Биринчи бөлүмдө атайын адабият жана мисалдар шилтемелер менен негизделген. Бирок кийинки кезде чыккан адабияттар көрсөтүлбөгөн;

Экинчи жыйынтык. Конкреттүү тыянактарга жана жоболорго эмес, иштин жалпы контекстине негизделген.

Үчүнчү жыйынтык. Үчүнчү бөлүмдүн алтынчы параграфында далилденет, мисалдар менен бекемделген.

Төртүнчү жыйынтык. Бул жыйынтык жалпы тил илиминин теориясына

тиешелүү жана шексиз болуп саналат.

Бешинчи жыйынтык. Бул жыйынтык негизсиз, анткени тил бирдиги (модель) катары каралган элементардык сүйлөмдөрдө эмоция берилбейт.

Алтынчы жыйынтык. Жалпы тил илиминин жетишкендиктерине таянат.

Бөлүмдөрдүн тыянактары жана иштин корутундусу. Негизинен, атайын адабияттын жоболоруна кайрылуунун аркасында аныктыгы келип чыгат.

5. Изилдөөнүн ар бир жобосунун (илимий натыйжасынын) жаңылыгынын даражасы.

Жыйынтык 1. Жарым-жартылай жаңы, анткени мындай тезисти кийинки жыйырма жыл ичинде жарык көргөн түркология жана монголистика боюнча асткарылган эмгектерде кездештирүүгө болот.

Жыйынтык 2. Жаңы эмес.

Жыйынтык 3. Жарым-жартылай жаңы, себеби мындай жыйынтык немис тилине карата көптөн бери колдонулат. Кыргыз тилиндеги синтаксис үчүн жаңы.

Жыйынтык 4. Жаңы эмес.

Жыйынтык 5. Элементардык сүйлөмдөр менен модусту караганда жарым-жартылай жаңы десек болот.

Жыйынтык 6. Жарым-жартылай жаңы, бирок агглютинативдүү тилдерге тиешелүү сүйлөм мүчөлөрүнүн орун тартиби моделдик көз караш менен каралбаган.

6. Иштин ички биримдигин жана илимий-теориялык маселелерди чечүү үчүн иштин багытын баалоо.

Узбекова Самара Муратбековнанын "Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)" темасындагы диссертациясын эмгеги ички биримдиги менен мүнөздөлөт. Бирок үчүнчү бөлүмдүн 3.6. параграфы иштин логикасына туура келбейт. Материалдар эмпирикалык материалдарды системалуу баяндоого негизделген.

7. Практикалык баалуулук.

Иштин натыйжалары кыргыз тили жана түркология, немис жана кыргыз тилдеринин синтаксиси боюнча изилдөөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

8. Негизги жыйынтыктардын, тыянактардын жана корутундунун жарыялангандыгын тастыктоо.

Диссертациянын темасы боюнча автордун төмөндөгү эмгектери басылып чыкты:

1. Узбекова, С.М. Синтаксические процессы в предложениях

немецкого и кыргызского языков [Текст] / С.М. Узбекова // Интернаука, Москва, 2016. – С. 53 – 57. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26537326>.

2. Узбекова, С.М. Способы выражения определения в немецком и кыргызском языках [Текст] / С.М. Узбекова // Журнал “Вестник Кыргызстана”. – Бишкек, 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35153960>

3. Узбекова, С.М. Методы классификаций простых предложений по распространённости [Текст] / С.М. Узбекова // Журнал “Вестник БГУ”. – Бишкек, 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44663508>

4. Узбекова, С.М. Структура простых предложений в немецком и кыргызском языках в сравнительном аспекте [Текст] / С.М. Узбекова // Журнал “Вестник БГУ”. – Бишкек, 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44663510>

5. Узбекова, С.М. Особенности согласования простых и сложных сказуемых в немецком и кыргызском языках [Текст] / С.М. Узбекова // Журнал “Вестник БГУ”. – Бишкек, 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44731171>

6. Узбекова, С.М. Варианты моделей общего вопроса в немецком и кыргызском языках [Текст] / С.М. Узбекова // Интернаука. – Москва, 2017. ISSN: 2542-0348 <https://elibrary.ru/item.asp?id=28158375>

7. Узбекова, С.М. Специфика национально-культурной лексики кыргызского языка [Текст] / С.М. Узбекова // БГУ им. К. Карасаева. – 103 с. Бишкек, 2018. <https://www.elibrary.ru/item.aspid=44612602>

8. Узбекова, С.М. Усложнение простых предложений в немецком и кыргызском языках [Текст] / С.М. Узбекова // БГУ им. К. Карасаева. – с. 103. Бишкек, 2018. <https://www.elibrary.ru/item.aspid=44612604>

9. Узбекова, С.М. Немис жана кыргыз тилдериндеги тануу маанисиндеги сүйлөмдөр [Текст] / С.М. Узбекова // ALATOO ACADEMIC STUDIES Учредители: Международный университет Ала-Тоо ISSN: 1694- 5263 eISSN: 1694-7916 2020 №3 IF – 1,159. <https://elibrary.ru/item.aspid=44451178>. – Бишкек, 2020

10. Узбекова, С.М. Сүйлөмдүн семантикалык ыкмасы. – Вестник БГУ. – Бишкек, 2021.

9. Кемчиликтер жана сунуштар.

- Диссертацияда элементардык сүйлөмгө карата тил бирдиктери менен кеп бирдиктери айырмаланбайт. Ошондуктан, изилдөөнүн натыйжаларында бир эле учурда кептик мазмуну жана пропозиция жөнүдө сөз болуп жатат. Коргоо үчүн коюлган

биринчи жободо элементардык сүйлөмдүн мазмуну катары бир пропозиция туура айтылат. Бирок кийинчерээк диссертацияда автор синтаксистик процесстерге өтөт. Бирок алар бир нече пропозицияларды билдирүүгө алып келиши мүмкүн. Демек, элементардык сүйлөмдү изилдөөдө аларды эске алуунун кереги жок.

- Диссертацияда элементардык сүйлөмгө так аныктама берилген эмес. Бүгүнкү күндө синтаксистик илим элементардык сүйлөмдөрдү бир жагдайды билдирген сүйлөмдүн номинативдик минимуму деп түшүнөт. Ал предикатты жана актанттарды гана камтыйт.
- Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы тилдин синтаксистик системасын системалуу түрдө сүрөттөөнүн заманбап идеяларынын контекстинде түзүлүшү керек. Мындай изилдөөлөргө мисал катары О.С. Москальскаянын эмгектерин көрсөтсө болот.
- Төртүнчү жобо бардык тилдер үчүн туура болгон белгилүү теориялык тезисти камтыйт.
- Бешинчи жободо эмоция тууралуу айтылат. Бирок эмоция, же б.а. сүйлөмдүн модустук бөлүгү элементардык сүйлөмдөр синтаксисинде каралбайт. Бул жерде тек гана диктумдук бөлүгү иликтенет.
- Киришүүдө диссертация апробациядан өткөн конференциялар атап көрсөтүлгөн эмес. Диссертациянын аткарылган жерде болгон талкуулоосу тууралуу деле сөз жок.
- Диссертацияда барактар мазмуну (оглавление) менен дал келбейт.

10. Авторефераттын диссертациянын текстине дал келиши.

Автореферат негизинен диссертациянын концепциясына, структурасына жана мазмунуна дал келет.

11. Квалиметрикалык матрица боюнча баллдардын жалпы саны - 71.

12. Жогоруда белгиленгендерди эске алып, жана белгиленген сын-пикирлер толук иштелип чыгуу шартты менен, Узбекова Самара Муратбековнанын "Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)" темасындагы диссертациясын үчүн кабыл алууга болот:

Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
ф.и. д., профессор

